

A GAZDASÁGI SZERKEZET ÉS HATÉKONYSÁG NÉHÁNY ÜSSZEFÜGGÉSE A MAGYAR GAZDASÁGBAN

I

A magyar gazdaság 1985-86-ban minden korábbinál nehezebb helyzetbe került. Az 1982-84-es időszak eredményének, az ország fizetőképességének fenntartását biztosító források kimerültek.

1973 óta majd másfél évtized telt el. Ez a 13 év a magyar gazdaság rendkívüli erőpróbája. Ez alatt az időszak alatt a gazdaság egésze, annak egyes szereplői folyamatosan vizsgáztak, teljesítményüket a külső környezet, a világgazdaság megfellebbezhetetlenül értékelte. A minősítés siralmas. Lehet természetesen részeredményként, sokak által sikerként érvelni azzal, hogy egyáltalán a gazdaság talpon maradt, a szakszerű terminológiát használva megőriztük nemzetközi fizetőképességünket, de ezzel szembe kell állítani, hogy az 1973 után eltelt 13 év alatt egyévi nemzeti jövedelmünk 60 %-át veszítettük el azáltal, hogy a világgazdaság bennünket folyamatosan leértékelt.

Felmerül a kérdés, hogy a gazdaságpolitika milyen erőfeszítést tett, milyen intézkedéseket hozott, amelyek következménye, végső soron a válságelmélyülése lett. 1978 óta a gazdaságpolitika a "túlélés" az "átvészelés" módszereként a következő főbb eszközöket alkalmazta:

- a felhalmozás és a beruházások radikális visszafogása, csökkentése;
- a gazdasági növekedés stagnálása;
- a gazdaságtalan termelés fenntartásával erőltetett export (az anyagigényes és energiaigényes tömegtermékek és az élelmiszergazdaság termékeinek exportképesszere);
- erőteljes importvisszafogás;
- infláció.

Az alapvető gondot a magyar gazdaságban az okozza, hogy nagyon hosszú ideig a gazdaságpolitika a rövid távú stabilitásra, a látszategyensúly fenntartására törekedett. A gazdaságpolitika nem volt képes felvállalni a hosszú távú kibontakozás, a későbbi évek dinamikus növekedését megalapozó strukturális átalakítás beindítását, a lakossági fogyasztás, az élet színvonal radikális restrikióját és a gazdaságirányítás továbbfejlesztését.

A magyar gazdaság stagnálását sokan 1979-től számítják. Ugyanakkor nem lehet arról elfeledkezni, hogy ha az 1974-1978 közötti kb. 5 %-os nemzeti jövedelem-növekedést korrigáljuk a cserearányromlásból származó veszteséggel, illetve az évtized harmadik harmadától az egyre növekvő kamatfizetési kötelezettségekkel, akkor az 1974-1986 közötti időszak egészének a gazdasági növekedése nagyon alacsony.

1974-78 között a cserearány-romlással korrigált nemzeti jövedelem-növekedés a statisztikákban közölt kb. évi 5 %-os növekedés fele, csupán kb. 2-3 % évente. Ezt a növekedést is úgy érte el a gazdaság, hogy 1978-ra kb. 8 milliárd dollár adósságot halmozott fel. E jelentős adósságállomány visszafizetési kötelezettsége, az adósságszolgálati teher kényszerítette ki a gazdaságpolitika fordulatát 1978-ban.

1979 és 1986 között a cserearányokkal korrigált nemzeti jövedelem-növekedés a magyar gazdaságot gyakorlatilag a "nulla növekedés" állapotába helyezi. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az elmúlt hét év kb. 7 %-os nemzeti jövedelem volumennövekedése pusztán a cserearány-romlásból következő veszteségek ellentételezésére volt elegendő. Mindez azt jelenti, hogy 1982-től 1984-ig a nettó adósságállomány kb. 1 milliárd dolláros csökkenését és a kamatterhek visszatérítését gazdasági növekedés hiányában a stagnáló nemzeti jövedelemből teljesítettük. Ez nem más, mint a nemzeti jövedelem hazai felhasználásának drasztikus csökkentése.

A cserearány-romlásból következő veszteségek nem kivédhetetlen, "fátumszerű" jelenségek. A cserearány-romlásból származó veszteségeket több eszközzel mérsékelni lehet. A veszteségek mérséklésének főbb eszközei:

- az exportáruk emelése;
- az importigényesség csökkentése;
- a gazdaságos export arányának növelése;
- a magas importhányadú termékek termelésének és exportjának csökkentése;
- az árnövekedést mutató termékek importjának felváltása hazai termeléssel.

Mindezek egyáltalán nem új dolgok, nem a 80-as évek felismerései. A magyar gazdaságpolitika ezeknek az eszközöknek a felhasználását már az V. ötéves tervben meghatározta. Az MSZMP KB 1977. októberében a feladatokat részletesen kifejtette. A gyakorlatban azonban az elfogadott határozatok végrehajtása nem történt meg. Az V. ötéves tervben a gazdaságpolitika kettős célja közül - a gazdasági növekedés gyorsításával javítsuk a külső egyensúlyt - gyakorlatilag az első valósult meg, miközben cserearányaink jelentős mértékben romlottak.

Az 1978. évi gazdasági adatok azonban riadalmat keltettek. Ebben az évben kb. 1 milliárd dolláros deficit keletkezett. Az év végén megfogalmazott gazdaságpolitikai fordulat a külgazdasági egyensúly, majd a fizetőképesség fenntartását fogalmazta meg célként. Ennek eredményeképpen lefékeződött az óriási veszteségeket okozó gazdasági növekedés, a belső felhasználás jelentősen csökkent.

Az 1974-1986 között érvényesített gazdaságpolitika sikertelenségét három alapvető okra lehet visszavezetni:

- 1./ A gazdaságirányítás intézményei nem voltak képesek kellő előrelátással és hatékonysággal megfelelni a megváltozott követelményeknek. A magyar gazdaság a hetvenes évek elejére olyan gazdasági fejlődési szakaszba érkezett, amelyben a világpiac kihívásának és az

intenzív gazdasági fejlődésre való áttérés követelményének kell egyszerre megfelelni. E kettős szorítás felismerésének és a határozott cselekvés elmulasztásának hibája nem róható fel a társadalom-egészségnek, ahogy az egyes publikációkban megjelenik.¹ A makroszintű folyamatok vizsgálata, az elemzésekből levonható következtetések, és ennek megfelelő cselekvési programok megfogalmazása a magyar társadalomban is erre specializálódott intézmények feladata. Ezen intézmények azonban nem mérték fel kellőképpen a magyar gazdaság helyzetét, a világgazdasági változások súlyát, illetve nem voltak képesek időben hatásos cselekvési programot megfogalmazni és arra a gazdaság szereplőit ösztönözni és kényszeríteni.

- 2./ Mivel későn eszméltünk a világgazdasági változásokra, alkalmazkodásunk csak 1978-ban kezdődött a gazdaságpolitikai fordulattal; ez a gazdaságpolitika csak az összeomlás elkerülését tűzthette ki célul. Így vált jellemzővé a gazdasági restriktió, a fizetőképesség fenntartása mindent eldöntő követelménye. A gazdaságpolitika rövid távú prioritásai olyan kényszerrel jelentkeztek, hogy a kettős szorításból való kiút hosszú távú meg-alapozása háttérbe szorult. A gazdasági szerkezetben bekövetkező szerény javulást telje-sen beárnyékolják annak rendkívül kiélezett feszültségei.
- 3./ Ezzel eljutottunk sikertelenségünk harmadik okához, az elégtelen strukturális átalaku-láshoz. A szigorú restriktióból és a gazdasági szerkezetben gyökerező alacsony haté-konyságból következően a szűkös erőforrások a gazdaságban nemhogy a világgazdaság köve-telményeinek megfelelő gazdasági szerkezetátalakítást támogatták volna, éppen ellenkező-
leg, a változatlan gazdasági szerkezetben a felhalmozás hatékonysága is csökkent.

1985-re a restriktív gazdaságpolitika tartalékai kimerültek. Hat év eredménye az ország fizetőképességének, jelentős áldozatok árán való fenntartása volt. 1985-86-ban a statisztikai mutatók jelzik, hogy az eddigi évek gazdaságpolitikai irányvonala nem hatékony, a gazda-ság kényszerpályára került. E "kényszerpályát" az ország egyensúlyi helyzetének labilitása, a hosszú távú alkalmazkodást biztosító koncepció és eszközök hiánya jellemzi. Ezt az alábbi tények mutatják:

1985-ben a nemzeti jövedelem a tervezett növekedéssel szemben 1,4 %-kal csökkent, az ipari termelés az elképzelt 3 %-os növekedés helyett 1 %-kal visszaesett. A tervezett 1 %-os mezőgazdasági termelésnövekedés helyett is a valóságban 6 %-os csökkenés volt tapasztalható. Miközben a termelés csökkent, a nemzeti jövedelem belföldi felhasználása lényegében a tervet követte, a fogyasztás 1 %-kal, a reáljövedelem 1,5 %-kal nőtt.

1985-ben a tervezett dolláraktívumnak még a negyedét sem sikerült elérni. A dollárkivi-tel a tervezett 5-6 %-kal szemben 3 %-kal nőtt csupán, míg a dollárbehozatal a tervezett 5 %-kal szemben 16 %-kal nőtt. Ennek eredményeképpen az ország konvertibilis fizetési mérlege passzív lett, sőt a konvertibilis adósságállomány ismét nőtt, szemben az előző hét évi csök-

kenéssel. Csökkent a termelékenység, nőtt a termelés fajlagos energiaigénye, növekedett az egységnyi termelésre jutó állóeszköz-felhasználás is.

Az 1985-os év tapasztalatai alapján a gazdaságpolitika az export ösztönzése érdekében leértékelte a forintot, kedvezőbbé tette az exportpályázatok feltételeit, ösztönözte a többes országokkal az importlizing ügyleteket. E rövid távú intézkedések mellett a gazdaságpolitika hosszabb távú intézkedéseket is foganatosított, amelyekről azt remélte, hogy 1986-ban a gazdálkodás hatékonysága, az 1985-ös évvel ellentétben, javulni fog. Ezek a hosszabb távú intézkedések az MSZMP KB 1984. áprilisi állásfoglalásának megfelelően a piac építését, a piaci verseny erősítését hivatottak támogatni.²

A népgazdasági terv célkitűzéseit azonban 1986-ban sem sikerült teljesíteni. A 86-os népgazdasági terv azt a célt tűzte ki, hogy a gazdaságpolitikai elképzelésekkel összhangban javuljon a termelés hatékonysága, a külgazdasági és pénzügyi egyensúly 1985-ben tapasztalható romlását meg kell állítani, a beruházásokat az 1985-ös színvonalon kell tartani. A 86-os terv két feltételezésen alapult:

- 1./ nem következnek be a világgazdaságban számunkra előnytelen radikális fordulatok;
- 2./ a gazdaságirányítás korszerűsítésének eredményeképpen felgyorsul a gazdaságban a szerkezetátalakulás és ennek megfelelően növekszenek a gazdaság jövedelmei.

Egyik feltételezés sem bizonyult realinak. A világgazdaságban lejátszódó folyamatok számunkra rendkívül előnytelenek voltak, helyzetünket, a gazdasági fejlődés lehetőségeit a következő évekre is meghatározza. E változások főbb tendenciái a következők voltak:

1986 elején a világpiacon csökkent a kőolaj ára, így az általunk exportált kőolajipari termékek ára is. A másik fő exporttermék-csoportunk, a mezőgazdasági termékek ára is tovább csökkent 1986-ban. Ezzel egyidőben importtermékeink ára emelkedett. A világgazdaságban lezajló folyamatok negatív hatásának nagyságát jelzi, hogy 1974 óta nem érte ekkora veszteség a magyar gazdaságot, mint 1986-ban. Összességében a külpiaci ár- és árfolyamváltozások több, mint 400 millió dolláros veszteséget idéztek elő.

A gazdaságban 1986-ban kialakult helyzet súlyosságát több tényező fokozza:

- A termelés növekedése nem érte el a tervben kitűzött 2,5 %-ot, igaz, hogy a termelés differenciáltan nőtt. A struktúraátalakulás szempontjából fontos területek az átlagosnál jobban növelték a termelésüket, de ezek alacsony részaránya miatt a termelés hatékonysága a gazdaság egészében romlott.
- Továbbra is a gazdaság kritikus pontja a hatékonysággal összhangban nem álló jövedelemelosztás. Így 1986-ban is tudták jövedelmeiket és azok felhasználását növelni olyan vállalatok, ágazatok, amelyek alig, vagy egyáltalán nem termelnek népgazdasági szempontból jövedelmet.
- A népgazdasági források képződése kisebb lett a tervezettnél 1986-ban, ezzel szemben a lakosság fogyasztása, a vállalati beruházások még a tervezettet is meghaladták.

- A költségvetés deficitje a tervezettnél közel a kétszeresére emelkedett. Ez két okra vezethető vissza:

- 1./ a termelésnek mérsékelt ütemű növekedése miatt a bevételek nem érték el a tervezettét;
- 2./ a költségvetés újra átvállalta a külgazdasági veszteségeket, illetve az aszály okozta károk egy részét.

II.

Az 1985-ös és 1986-os év tapasztalatai, valamint az ország konvertibilis adósságállománynak a növekedése arra mutatnak, hogy az 1979-ben meghirdetett restriktív gazdaságpolitika rövid távú céljai sem tarthatók, ha az a világgazdasági körülményekhez való alkalmazkodással nem párosul.

Az 1973 óta eltelt időszakot vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a külső körülményekhez való alkalmazkodás, illetve a gazdaság fellendítésének alapfeltétele a gazdaság struktúrájának megváltoztatása, annak a világpiaci követelményekhez való igazítása. A következőkben végignézzük, hogy az 1970 óta a termelésben, illetve a beruházásban lezajló strukturális átalakulások, amennyiben ilyen tapasztalható volt, mennyiben szolgálták e hosszú távú célkitűzést.

A termelés³ ágazati struktúrájának 1970 és 1984 közötti változásai főként az utóbbi években (1978 óta) következtek be, de a fő ágazatok⁴ között 1984-ig nem történt jelentős átrendeződés. Az ipar megtartotta vezető szerepét az össztermelésben, habár részaránya 1978 óta valamelyest csökkent. Ellentétes tendencia tapasztalható a mező- és erdőgazdálkodásban, valamint a nem anyagi szolgáltató ágazatokban, amelyek termelésének részaránya 1978 óta emelkedik.

A termelés fő ágazatok közötti megoszlásának csekély változását 1971-1978 között az ágazati termelés évi átlagos növekedésének jóformán azonos mértéke okozta (lásd az 1. táblázatot), míg 1978 és 1984 között e növekedési ütemek már lényegesen eltérnek. Szembetűnő a mezőgazdaság és a nem anyagi szolgáltatás relatíve gyors, illetve az ipar és az építőipar átlagosnál lassúbb emelkedése.

Az iparon belül már jelentősebb szerkezeti átalakulások zajlottak le a vizsgált időszak alatt. Így 1971 és 1978 között az átlagosnál gyorsabb ütemben növekedett a villamosenergia-ipar, a gépipar és a vegyipar termelési értéke, ugyanakkor a bányászat termelésnövekedése volt a legalacsonyabb.

1979 után alapvetően a korábbi tendenciák élnek tovább, bár az ipari termelés növekedésének jelentős mérséklődése miatt a változások mértéke is kisebb. Ez időszakban is csökkent a bányászati termelés részaránya, a vegyiparé azonban - az 1970-78 között tapasztalt

növekedéssel szemben - stagnál. Az élelmiszeriparban a vegyiparhoz képest ellentétes tendencia érvényesült, az 1979 előtti részarány-csökkenést kismértékű növekedés váltja fel.

1. táblázat

A fő népgazdasági ágazatok bruttó termelési értékeinek
évi átlagos növekedése

	1971-1978	1979-1984
Ipar	6,0	1,8
Építőipar	6,0	-0,7
Mező- és erdőgazdaság	5,5	3,8
Anyagi szolgáltatások	5,6	2,5
Nem anyagi szolgáltatások	5,7	4,4
Bruttó nemzeti termelés	5,8	2,4

A termelési struktúra önmagában azonban nem sok információt nyújt a gazdasági helyzet elemzéséhez, a főbb összefüggések megértéséhez. Ezért, a termelési szerkezettel párhuzamosan vizsgáljuk a főbb termelési tényezők ágazati struktúrájának alakulását is.

2. táblázat

A termelés, valamint a termelési tényezők struktúrájának alakulása (%)

év	ipar			építőipar		
	termelés	létszám	állőeszköz- állomány	termelés	létszám	állőeszköz- állomány
	aránya az összes értékből					
1971	51,7	35,3	19,4	7,9	7,7	0,8
1975	52,5	35,3	21,6	7,8	8,2	1,2
1978	52,4	35,3	21,6	7,9	8,2	1,4
1979	52,5	34,0	23,7	7,8	8,1	1,5
1980	51,8	33,3	24,3	7,5	7,9	1,6
1984	50,8	31,3	25,2	6,6	7,4	6,6
	mező- és erdőgazdálkodás			szolgáltatás ^x		
1971	17,5	25,0	10,2	22,9	32,0	69,6
1975	17,0	21,8	11,7	22,7	34,6	65,5
1978	17,0	20,8	11,8	22,8	36,7	63,8
1979	16,7	20,8	11,9	22,9	37,2	62,8
1980	17,4	21,0	11,9	23,2	37,8	62,2
1984	18,5	21,7	11,7	24,2	39,7	61,5

^x Anyagi és nem anyagi szolgáltatás együtt

A táblázatban közölt adatok szerint mindhárom fő termelő ágazatban jelentősen emelkedett az állóeszköz-állomány részaránya, ez azonban - az időszak egészét tekintve - nem eredményezte a termelés részarányának növekedését. Ez alól csak a mezőgazdaság kivétel, ahol is 1979 óta a termelés részaránya gyorsabban emelkedett, mint az állóeszköz-állományé.

Az ipari ágazatokat külön vizsgálva, az alapanyagtermelő ágazatokban (bányászat, villamosenergia-ipar, kohászat, építőanyagipar) 1978 óta hasonló tendencia tapasztalható. Ezen ágazatoknak az ipari össztermelésből való részesedése ugyanis 1971 óta folyamatosan csökken, míg az állóeszköz-állomány és a munkaerő tekintetében az 1971 és 1978 között részarány-csökkenést 1978 és 1984 között növekedés váltotta fel. A feldolgozóiparban kedvezőbb tendenciák érvényesülnek, ezeknek a részaránya ugyanis az ipari össztermelésből folyamatosan növekszik, míg az ipari termelési tényezőkből való részesedésük 1978 óta valamelyest csökken.

A termelés, valamint a termelési tényezők részarányának helyenként ellentétes változása azt jelzi, hogy az állóeszköz-állomány növelése nem, vagy csak csekély mértékben helyettesíti a kieső munkaerőt. Ezt a jelenséget az eszközhatékonyság alacsony szintje, illetve folyamatos csökkenése okozza.

A termelés és a termelési tényezők struktúráváltozásának együttes vizsgálata azt mutatja, hogy az állóeszközök - illetve az éves beruházások - hatékonysága egyre romlik. A népgazdasági állóeszközök összhatékonysága (a bruttó termelési érték alapján számítva) 1978 óta folyamatosan romlik és 1984-ben 1 milliárd forintnyi lekötött (bruttó) állóeszköz-állományra csupán 0,52 milliárd forint bruttó termelési érték jutott, ami az 1970-es értéknek csupán 87 %-a. A nettó termelési érték (hozzáadott érték) alapján számítva az eszközhatékonyság romlása nagyobb mértékű, 1984-ben ugyanis 1 milliárd forint lekötött állóeszkökre az 1970. évi hozzáadott értéknek csupán 81 %-a jutott.

Az ipari termelést vizsgálva, a bruttó érték alapján számított eszközhatékonyság a népgazdasági összhatékonyságnál jóval kedvezőtlenebb, ebben az ágazatban ugyanis 1984-ben a lekötött eszközállományra jutó bruttó termelési érték az 1970-es értéknek csupán 66 %-át teszi ki. Nettó értékben számítva az ipari állóeszközök hatékonyságrömlása valamelyest "enyhébb", az 1970-es hozzáadott értéknek mintegy 68 %-a jutott 1984-ben a lekötött eszközállományra.

Az összberuházások⁵ hatékonyságát vizsgálva az eszközhatékonyságnál kedvezőbb képet kapunk, ez ugyanis a termelést mind nettó, mind bruttó értékben számítva, 1978 óta folyamatosan emelkedik. Összehasonlítva ezt az állóeszköz-állomány hatékonyságának csökkenő tendenciájával, valamint azzal a ténnyel, hogy a beruházások volumene 1978 óta csökken, arra következtethetünk, hogy az összberuházáson belül inkább az üzembehelyezések növekszenek, míg új beruházásokat csak korlátozottan kezdenek. Ennek azonban a termelés jövőbeni alakulására lehetnek súlyos következményei.

A munka termelékenysége mind az egész népgazdaságban, mind az iparban jelentősen javult 1970-hez képest. Ez a növekedés azonban 1978 után lelassult és ezt a lassúbb növekedést is inkább a foglalkoztatottak számának csökkenése, mintsem a termelés gyors növekedése eredményezte. (Lásd a 3. táblázatot.)

3. táblázat

A termelékenység évi átlagos növekedése⁶

	bruttó termelési érték		hozzáadott érték	
	alapján számítva			
	1971-78	1979-84	1971-78	1979-84
Népgazdaság összesen	4,8	2,9	5,5	2,4
Ipar	6,0	4,6	6,4	5,4

A bruttó és nettó értéken számított hatékonyság-, illetve termelékenység-változásbeli eltérések oka, hogy a népgazdaságban összességében romlik az ún. jövedelemtermelő képesség, hiszen míg 1970-ben a GDP a bruttó nemzeti termelésnek több, mint 38 %-át tette ki, 1984-ben ez az arány már valamivel kevesebb, 37,3 %. Az iparban - összességében - ugyanakkor ellentétes tendencia tapasztalható, itt a "nettó érték" a bruttó értéknek egyre nagyobb hányadát teszi ki. Ez azt jelenti, hogy az iparon kívüli ágazatokban romlik jelentősen a jövedelemtermelő képesség. (Lásd a 4. táblázatot.)

4. táblázat

A bruttó és a nettó termelési érték arányának alakulása (%)⁷

év	népgazd. összesen	ipar	építőipar	mező- és erdőgazd.	anyagi szolgáltatás	nem anyagi szolgáltatás
1970	38,2	23,8	33,1	46,7	59,3	50,0
1975	38,2	24,4	35,9	43,0	60,5	50,7
1978	37,7	24,2	36,9	40,4	60,0	48,2
1979	37,7	24,8	36,7	39,6	59,8	47,8
1980	37,7	25,2	37,3	39,6	57,3	47,6
1984	37,3	26,3	37,1	40,2	53,5	46,1
1985 ^x	36,8	25,5	37,4	39,2	52,6	48,4

^x előzetes adat

Az ipari ágazatok esetében a lekötött állóeszközök hatékonyság-romlása az alapanyagtermelő ágazatokban a legjelentősebb. A bányászatban, a kohászatban, illetve az építőanyag-iparban a lekötött állóeszközökre jutó termelés 1984-ben alig haladja meg az 1970-es érték fe-

lét - de a gépiparban és a vegyiparban is, amely ágazatokban a legkedvezőbbben alakul a hatékonyság, annak csupán mintegy 3/4-ét teszi ki.

A beruházások hatékonysága a legtöbb ipari ágazatban javult 1978-1980 óta, és jelesen meghaladja az 1970-es szintet. Ez alól a bányászat és a villamosenergia-ipar kivétel, ahol egységnyi beruházás-növekmény - a bányászat esetében - alig több, mint feleannyi, a villamosenergia-ipar esetében pedig 10 %-kal kevesebb termelésnövekményt eredményezett 1984-ben, mint 1970-ben.

A beruházások hatékonysága mellett érdemes megvizsgálni, hogy mely ipari ágazatok részesülnek növekvő, illetve melyek csökkenő mértékben az amúgy is egyre kisebb ipari beruházás-volumenből. Az 5. táblázatban közölt megoszlás szerint az alapanyagtermelő ágazatok egyre növekvő mértékben részesülnek az ipari összberuházásból (1975 óta) és 1984-ben annak már több, mint a felét teszik ki. Ugyanakkor ezen ágazatoknak az össztermeléshez való hozzájárulásuk jelentősen csökkent a vizsgált időszak alatt. (Az alapanyag-termelő ágazatok közül a bányászatban és a villamosenergia-iparban tapasztalható az ipari beruházásokból való részesedés megnövekedése - a két ágazat beruházásai annak mintegy 40 %-át tették ki 1984-ben, az 1978-as 25 %-kal szemben; az ipari össztermeléshez azonban együttesen is csupán 11 %-ban járultak hozzá - az 1978-as 11,7 %-kal szemben. Ez a tendencia szoros kapcsolatban van ezen ágazatok beruházásainak rendkívül alacsony hatékonyságával.

5. táblázat

Az ipari beruházások ágazati megoszlása⁸

év	alapanyag-termelő ágazatok		feldolgozóipari ágazatok	
	termelés	beruházás	termelés	beruházás
aránya az ipari összesből				
1970	28,3	43,4	70,8	56,6
1971	27,7	39,9	71,3	60,1
1975	25,6	37,7	74,0	62,3
1978	24,8	39,5	74,2	60,5
1979	24,3	46,3	74,6	49,3
1980	24,3	50,7	74,6	49,3
1984	22,4	52,4	76,2	47,6

A feldolgozóipari ágazatok, amelyek a termelési érték tekintetében háromszor akkora arányban járulnak hozzá az ipari összérték megtermeléséhez, mint az alapanyagtermelő ágazatok, a beruházás tekintetében lemaradnak mögött. E lemaradás főként a gépiparban és a vegyiparban jelentős, aholis a leghatékonyabb a beruházások felhasználása: egységnyi beruházás-növekmény a vegyiparban csaknem kétszer annyi, a gépipar esetében pedig több, mint másfél-

szer annyi termelésnövekedést eredményezett 1984-ben, mint 1970-ben. Az ipari összeruházásból való részesedésük ugyanakkor 1984-ben nem érte el a 30 %-ot.

A beruházás-, illetve tőkehatékonyság, valamint a termelési és beruházási struktúra el-
lentmondásainak felvázolása után megállapítható, hogy az egyes ágazatok fejlesztésekor nem
döntő kritérium, hogy hol lehet a leghatékonyabban realizálni a beruházásokat. Ezt mutatja,
hogy a lekötött eszközök hatékonysága 1978 óta is folyamatosan romlik, illetve hogy a beru-
házások pontosan azokba az ágazatokba áramlanak növekvő mértékben, ahol a felhasználásuk a
legkedvezőtlenebb.

III.

A hosszú távú alkalmazkodás útja a régóta meghirdetett szelektív beruházási politika, a
gazdasági szerkezet hatékonysági követelményeknek megfelelő átalakítása, a termelés és fel-
használás egyensúlyának biztosítása.

A struktúraváltoztatást szükségszerűen az intenzív gazdálkodásra való áttéréssel egy-
időben kell végrehajtani. A feladat megoldása éles konfliktusok keletkezésével jár. Növelni
kell a gazdaság decentralizációját, a vállalati önállóságot, ennek megfelelően meg kell ha-
tározni az állam, a központi gazdaságirányító szervek feladatait, az általuk felhasználható
eszközök körét.

A gazdasági szerkezet átalakítása gazdasági és társadalmi költségekkel és terhekkel
jár. A gazdasági szereplők autonómiájának növelése, a gazdálkodás eredményességében való
érdekeltség nem teszi lehetővé, hogy a struktúraátalakulás költségeit egyenlően osszuk el a
gazdaságban, a társadalomban. Azok a gazdasági alanyok, melyek nem képesek megfelelő ered-
ménnyel részt venni a szerkezetátalakulásban, - tevékenységüket az objektív gazdasági fo-
lyamatok feleslegessé, vagy a korábbinál alacsonyabb hatékonyságúvá teszik - viselniük kell
ennek gazdasági, társadalmi terheit. Tovább már nem tartható a jövedelmeknek a hatékonysági
rangszorral ellentmondó átcsoportosítása, még akkor sem, ha az rövid távú gazdaságpolitikai
prioritásokkal magyarázható, vagy a társadalmi feszültségektől való félelemmel igazolható.
A gazdasági követelmények tartós figyelmen kívül hagyása ördögi körbe vezeti a magyar gaz-
daságot, ebből való kilépés az idő előrehaladtával egyre nehezebb lesz. Az intenzív gazda-
sági fejlődésre való áttérés követelményei, a világgazdasági korszakváltásból következő
szerkezetátalakítás szükségessége, annak elvei a gazdaság központi szervei számára is nyil-
vánvalóak. Ugyanakkor ezeket a követelményeket képtelen volt a szükséges mértékben érvénye-
síteni a gyakorlatban. A gazdaságpolitika a gazdaság érzékeny egyensúlyi helyzetére hivat-
kozva nem volt hajlandó és képes hatékony megoldásokat alkalmazni olyan alacsony hatékony-
ságú területeken, mint a bányászat, a kohászat és a húsipar. A bányászat esetében egyszerű-
en arról van szó, hogy a gazdaságpolitika azt a célt tűzte maga elé, hogy az energiaellá-
tást a lehető legteljesebb mértékig hazai eszközökkel oldja meg. Az autarchiára törekvés

ára a termelés, a beruházások alacsony hatékonysága a bányászatban. A fizetőképesség fenntartása olyan alapvető kényszert jelentett a gazdaságpolitika számára, hogy a húsipar és a kohászat termelésének még egy részéről sem tudott lemondani, hiszen ez a két alacsony hatékonysággal működő ágazat a dollár-exportunk együtödét adja. Így a gazdaságpolitika a szerkezetátalakítást hangoztatta, de nem gyakorolta. A gazdaságpolitika elhárítja magától a "status quo"-hoz való ragaszkodás vádját, miközben a rövid távú prioritásokból következően annak megfelelően cselekszik. Ugyanakkor a szerkezetátalakítás elhúzódsának okát a gazdaságirányítás részérdekek, ágazatok, vállalatok ellenállásával, a konfliktusokkal járó feladatok végrehajtása alóli kibújással, a helyi szervek elégtelen politikai támogatásával magyarázza.

A gazdasági szerkezet átalakításának kulcskérdése a magyar gazdaságban a beruházás- és fejlesztéspolitika. A 80-as évek magyar beruházás- és fejlesztéspolitikájában nem egyszerűen a restriktióból következő felhalmozási szükségesség az alapvető probléma. Miközben a gazdaságpolitika folyamatosan hirdette a szelektív fejlesztések fontosságát, addig a gyakorlatban az alacsony hatékonyságú ágazatok, vállalatok beruházásai, állóeszköz-növekedése nem maradt el a népgazdasági átlagtól. A valóságban a gazdaságpolitikának a szelektív fejlesztésre vonatkozó elképzelése már a VI. ötéves terv során is a részérdekek martalékává vált.

A gazdaságpolitikára erős nyomást fejtettek ki az érdekelt ágazatok, így a fejlesztési forrásból több jutott az alacsony hatékonyságú energia- és alapanyag-termelő ágazatoknak és háttérbe szorult az egész gazdaságban az anyag- és energiamegtakarítás.

A népgazdasági tervben meghirdetett fejlesztési arányok az eredeti elképzeléstől eltértek, a gazdaságpolitika intézményei tehetetlenül álltak a fenti iparágak határozott érdekérvényesítésével szemben. Az energia- és alapanyag-termelő szektor érdekérvényesítési lehetőségei a magyar gazdaságban az átlagosnál jobbak, ezen ágazatok jelentős gazdasági-társadalmi bázissal rendelkeznek. A gazdaságpolitika meghátrálni kényszerült.⁹

1985-86-ban a gazdasági folyamatok a központi szándékkal ellentétesen alakultak. Jól jellemzi a kialakult helyzetet Havasi Ferencnek, az MSZMP KB titkárnak egy évvel ezelőtt, 1986. áprilisában elhangzott felszólalása az Iparpolitikai Tanácsban: "Most azt kell megállapítani - és ezzel a politikai vezetés a napokban foglalkozott -, hogy a valós folyamatokban, gyakorlati folyamatokban nem az történik, amit központilag elhatároztunk. Kialakul a veszélye annak, hogy egymástól független pályán mozog a kormányzati tevékenység és egy független pályát alakít ki magának a gazdaság, a vállalati gyakorlat. Képletes példával - ha a sárkányt csak madzaggal tudjuk tartani és távirányítással nem, s ha azt akarjuk, hogy úgy repüljön, ahogy mi szeretnénk, akkor a madzagnál kell maradni. Ha pedig elhatároztuk, hogy ezt másképp kell csinálni, akkor ezt a bizonyos távirányítást kell olyan tökéletessé tenni, hogy az történjen, amit szeretnénk."¹⁰

Az utóbbi hét év tapasztalatai azonban nem csak annak átgondolását teszik szükségessé, hogy mikor milyen eszközöket - madzagot vagy távirányítást - alkalmazzunk deklarált céljainak elérésére. Abban a helyzetben vagyunk, hogy vizsgálatra szorulnak kinyilvánított szándékaink is. Nem szükségszerű, hogy amit akarunk, az lehetséges is.

JEGYZETEK

- 1 Interjú Faluvégi Lajossal, az Országos Tervhivatal elnökével. Figyelő, 1986. dec. 18.
- 2 1986 elején Kollarik István, a PM főosztályvezetője három, hosszú távra szóló intézkedést említett: az új felszámolási és szanálási rendszert; a bankrendszer reformját és az adóreformot. Ezek közül 1986-ban csak az új felszámolási és szanálási rendszer valósult meg, a bankreform 1987. január 1-től lépett életbe. Heti Világgazdaság, 1986. márc. 15. 52. old.
- 3 Az itt és a továbbiakban szereplő értékek mind változatlan áron értendők. Az adatok forrása: népgazdasági mérlegek; külkereskedelmi és beruházás-statisztikai KSH kiadványok.
- 4 Az öt fő ágazat: ipar, építőipar, mező- és erdőgazdálkodás, anyagi és nem anyagi szolgáltatáságazatok.
- 5 Pénzügyileg teljesített beruházások alapján számítva, relatív hatékonyságot jelent, azaz: termelésnövekedés/beruházásnövekedés.
- 6 A bruttó termelési érték (illetve a hozzáadott érték) és az aktív keresők számának hányadosa alapján számítva.
- 7 A hozzáadott érték és a bruttó termelési érték hányadosa.
- 8 Pénzügyileg teljesített beruházások alapján.
- 9 Interjú Faluvégi Lajossal, az Országos Tervhivatal elnökével. Figyelő, 1986. dec. 18. 4. old.
- 10 Heti Világgazdaság, 1986. április 19. 5-6. old.